

Billroth och Brahms

En problemfylld vänskap mellan två ikoner

För några dagar sedan var det återigen dags för kammarmusikspel på mitt initiativ ... Vi skulle spela Johannes Brahms' andra stråksextett, och jag hade studerat in andraviolastämman. Jag hade övat mycket noggrant och ambitiöst ('famos eingeübt'); men när jag började spela, blev jag så nervös och upphetsad att stråken och hela jag skakade, jag kunde helt enkelt inte fortsätta spela. Lyckligtvis var Eschmann närvarande och kunde överta min stämma. Jag var mycket förargad på mig själv och gjorde mig bara till åtlöje. Närvaron av Brahms, hårt arbete från klockan sex på morgonen, den varma dagen, allt bidrog till att jag hamnade i detta upphetsade tillstånd ... Jag fick, liksom en gammal gosse, lära mig läxan att det är bara dumheter att ge sig på något inom vetenskap eller konst som man inte fullständigt behärskar. En annan sak lärde jag mig också: att aldrig spela upp ett verk i närvaro av komponisten, såvida inte ensemblen är färdig för konsert« [1].

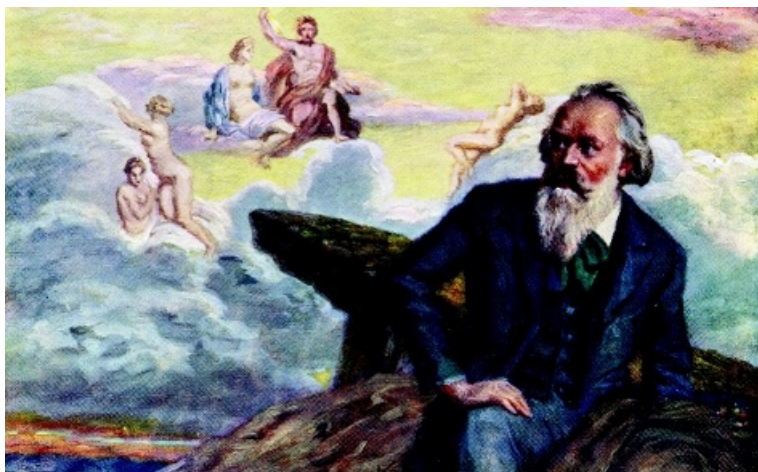
För alla stråkmusiker är kontrollen av stråken ett känsligt kapitel. I Brahms' andra stråksextett ligger andraviolastämman inledningsvis helt exponerad, och man kan onekligen sympatisera med den store kirurgen Theodor Billroth (1829–1894) och hans tillkortakommande i ett av de första mötena med tonsättaren Johannes Brahms (1833–1897) i Zürich 1 maj 1866. Men tvärtemot Billroths farhågor skönjde Brahms

raskt den nye vännens musikaliska begåvning. Billroth blev under de följande 25 åren en av Brahms' mest förtrogna vänner, en av hans närmaste rådgivare i kompositionsarbetet, och det var först i slutet av de båda giganternas liv som vänskapen förbyttes i förbittring.

Theodor Billroth föddes på ön Rügen 1829 i en välbärgad borgarmiljö (farfadern hade varit borgmästare). Han saknade enligt sina lärare fallenhet för naturvetenskap, var långsam i skolan, men mycket musikbegåvad och önskade själv en framtid som musiker. Han spelade piano, orgel, violin och viola och skrev egna kompositioner. Hans far, som hade svensk härstamning, avled tidigt, och modern bestämde i samråd med släktingar att Theodor skulle studera medicin. »Medicinen är mitt äktenskap, musiken min älskarinna«, formulerade sig Billroth senare [2]. Efter framgångsrika medicinstudier i Göttingen, där han som student fick ackompanjera den framstående svenska sångerskan Jenny Lind [2], disputerade Billroth 1852 på en histopatologisk avhandling om pneumoniutveckling vid vagal denervation. Han fick efter hand anställning hos Bernhard von Langenbeck i Berlin och tillämpade på ett nytt sätt stränga vetenskapliga principer i praktisk medicin. Listers aseptik och möjligheten till narkos gjorde samtidigt att nya kirurgiska landområden kunde erövrats. Billroth blev tidigt erkänd

THEODOR BILLROTH (1829–1894). Professor Billroth undervisar vid Allgemeines Krankenhaus i Wien, 1880. Målning av A F Seligmann. Bilden är starkt beskuren.

Foto: IBL Bildbyrå

som en skicklig kirurg, och detta i kombination med en omfattande vetenskaplig aktivitet gjorde att han 1867 kallades till professuren i Wien, en position han upprätthöll fram till sin död 1895. Han blev den förste att utföra laryngektomier och ventrikelresektioner (»Billroth I och II«) och bildade en kirurgisk skola med många kända lärjungar (Mikulicz, Czerny, Eiselsberg, Wölfler). Han gifte sig 1858 och fick fyra barn, av vilka två döttrar levde till vuxen ålder.

Johannes Brahms växte upp i betydligt enklare förhållanden, vilket senare skulle spela en avgörande roll. Han föddes i Hamburg 1833, som andra barn i ett äktenskap mellan en musiker och hans 17 år äldre hushållerska. Han debuterade som pianist vid 10 års ålder och började vid denna tid också att komponera. Han fick en enkel folkskoleutbildning, som kompensades med en ivrig fortbildning hela livet. År 1853 gav han sig ut på en konsertturné, där han kom i kontakt med paret Robert och Clara Schumann i Leipzig. Detta möte fick en helt avgörande betydelse för Brahms, både som komponist och människa.

Musiklivet i Europa befann sig vid denna tid i ett vakuum efter Beethovens och Schuberts död, och några tydliga arvtagare till Wienklassicisterna från förra århundradet fanns inte. Det var efter mötet med Brahms som Robert Schumann i Neue Zeitschrift für Musik utbrast: »... Då tänkte jag att det under sådana omständigheter plötsligt skulle och måste framträda någon som var kallad att på ett kongenialt sätt ge uttryck åt det högsta i tiden, någon som inte ens avslöjade sitt mästerskap steg för steg utan med ens, såsom Minerva en gång i full vapenutrustning framträdde ur Zeus' huvud. Och han har kommit, en yngling vid vars vaggas gratier och heroer hållit vakt. Han heter Johannes Brahms ... Även hans yttre förkunnade för oss att han var en utvald. Då han satt vid pianot avslöjades han underbara talanger ...« [3].

Med denna artikel blev Brahms utpekad som den store arvtagaren, vilket rimmade illa med hans självkritiska läggning. Billroth kommenterade detta senare (1863): »Denna förkunnelse har nog gjort Brahms mer skada än nytta. Inte på så sätt att den har länkat honom in på falska banor eller hindrat hans vidare utveckling – vilket nog lätt skulle ha kunnat ske med andra unga konstnärer – men det är lätt att inse att artikeln har försatt honom i en svår situation gentemot en stor del av publiken« [3]. 1866 flyttade Brahms till Wien, samtidigt med Billroth, och blev där till sin död 1897.

JOHANNES BRAHMS (1833–1897)
Porträtt av Brahms med klassiska gudar i bakgrunden.

Foto: IBL Bildbyrå,

»STACKARS POHL!«
Musikforskaren Carl Pohl som led av portaltrombos och caput medusae.

Billroth beskrevs av samtiden som en kraftnatur med enorm arbetskapacitet, som endast mattades under de sista åren av hans levnad. Han var levnadsglad, i allmänhet jovialisk, och en livsnjutare. Till de mörka sidorna hörde ett ibland häftigt temperament och depressiva perioder. Han hade lätt att formulera sig i skrift men var däremot inte så lysande som talare [1, 2, 4, 5]. Hans familjeliv och äktenskap var inte alltigenom lyckligt, vilket framgår av de utgivna breven mellan Billroth och hans mångåriga »confidante«, Hermine Seegen [4].

Brahms' karaktärsdrag stämde delvis överens med Billroths. Brahms beskrevs som en blyg och »enkel person«, med stort inslag av humor, men kunde också uppfattas som kärv. Han var extremt självkritisk och slängde allt som inte höll måttet när han komponerade: »If we cannot compose as beautifully as Mozart or Haydn, let us at least compose as purely.« Han kunde lätt bli sarkastisk och uppfattades ibland som egoistisk och omogen.

Brahms hade en enda livslång kärlek: Clara Schumann. Hon var änka efter Robert Schumann, som hade banat vägen för Brahms och som senare insjuknade i sinnessjukdom och avled 1856. När Brahms mötte Clara var han 20 år och hon 34, en vacker och berömd konsertpianist. I samband med maken Roberts sjukdom flyttade Johannes till Schumanns för att hjälpa Clara med barnen. En förbjuden kärlek uppstod, som sedan varade resten av livet. En hel del brev finns bevarade, men större delen brände Johannes och Clara gemensamt mot slutet av sin levnad. Clara avled 1896, och strax därefter insjuknade Brahms i en levermalignitet. Det berättas att Brahms vid Claras begravning »grät som ett barn« och sedan yttrade: »Det finns nu inget mer att leva för« [3, 6, 7]. Han hade kontakter med flera andra kvinnor, men gifte sig aldrig och hade inga städiga förhållanden. Han beskrev senare förhållandet till Clara som »the most beautiful experience of my life, its greatest wealth, its noblest content« [6].

Under de närmare 25 år som Billroth och Brahms hade nära kontakt gjorde de tre resor till Italien tillsammans, utväxlade flera hundra brev och ingick som centralfigurer i Wiens kulturliv. Billroth ordnade ofta konsertaftnar med tillhörande supé i huset på Alserstrasse 20, då tillfällen gavs till uruppföranden av kammarmusik i en trängre krets, bl a Brahms' tredje piano-kvartett i c-moll, op 60. Brahms skickade nya kompositioner till Billroth för att få synpunkter. Den andra pianokonserten i B-dur fick Billroth manuskript på i juli 1881 (kallad »några stycken för piano«), och redan dagen efter hade han satt sig in i verket och kunde förse Brahms med flera sidor nedskrivna kommentarer [7]. De båda stråkkvartetterna op 51 dedicerades till Billroth, som i slutet av sitt liv betraktade denna dedikation som en av de största framgångarna i sitt liv [1]. 14 november 1877 hämtade Billroths assistent Mikulicz noterna till den andra symfonin i version för fyrahändigt piano hos Brahms. Nästa dag ställdes ronder och operationer in och de båda kirurgerna spelade igenom verket i närvaro av Brahms; onekligen en imponerande kulturell bredd hos dåtidens kirurger!

»Hjälp stackars Pohl för Haydns skull!« utbrast Brahms i ett brev till Billroth 1886. Den kände musikforskaren Pohl skrev en biografi över Haydn, men hade på grund av sjuklighet varit tvungen att avbryta arbetet. Billroth sökte upp patienten och dokumenterade hans tillstånd. Pohl led av trombos i det djupa ven-systemet och vena portae ledande till ett magnifikt »caput medusae«. Billroth skrev till Brahms och förkla-

rade i musikaliska termer: »... Med innerivering, blodförsörjning och näring är det som med en treklang; när någondra är oren eller svag, klingar inte treklängen som den ska ... Hos Pohl är kvinten försvagad, och tersen knappt hörbar, men båda finns, och treklängen klingar rent men mycket svagt« [5].

Billroth insjuknade 1887 i pneumoni och hjärtsvikt och var under flera månader efter detta svag efter att ha ordinerats digitalis och vätskerestriktion. Hans tidigare så utmärkande fysiska och mentala uthållighet återkom inte. Möjligen bidrog detta till brytningen mellan vännerna. Det var framför allt ett par händelser som ledde till att vänskapen upphörde.

Brahms hade en del originalmanuskript av Mozart, Schubert och Haydn i sin ägo och ägnade ett kärleksfullt intresse åt dessa. »Igår köpte jag handskrifterna till sex av Haydns kvartetter. Får du också en skön känsla av välbefinnande och en smula rörelse då du håller något sådant i handen eller kan kalla det ditt eget?« [3]. Brahms hade skänkt Billroth handskrifterna till sina bägge stråckkvartetter op 51, vilka han också tillägnat vännen. Billroth hade på sitt skrivbord ett foto av Brahms, och en dag fann Brahms att Billroth klippt ut en del av manuskriptet och dedikationen och satt under fotot. »Kan ni tänka er, Billroth har skurit sönder min kvartett, kan ni tänka er! Han måste ju ändå veta att jag tycker så mycket om honom att jag gärna skulle ha skrivit av kvartetten en gång till, om jag på så sätt hade kunnat uppfylla en önskan av honom! Och så klipper han bort en bit av stycket!« [3].

Den andra händelsen var av allvarigare karaktär och den fördystrade den sjuke Billroths sista levnadsår. Han fick aldrig reda på att han kränkt sin vän, som drog sig undan honom på ett märkbart sätt. Efter uppföranden av Brahms' kompositioner brukade Billroth skriva ner sina intryck och skicka till musikforskaren Eduard Hanslick. Brahms bad en gång Hanslick om att få se dessa brev, och eftersom Hanslick endast hade varit med om positiva omdömen från Billroth gav han breven till Brahms. Men, som han senare beskrev det, märkte han inte att ett synnerligen opassande brev kom med. I detta yttrade sig Billroth om hur hänsynslös Brahms ibland kunde vara och tillskrev detta hans »försummade uppfostran«. För Brahms, som högaktade sina föräldrar, var detta en dödlig förolämpning. Hans svar till Hanslick, som förtvivlad bad om ursäkt och vädjade om diskretion, är utmärkande: »Käre vän! Du behöver inte oroa dig det minsta! Jag läste knappt Billroths brev utan skadade bara lätt på huvudet och stoppade det tillbaks i kuvertet igen. Jag skall inte säga något till honom? Ack, käre vän, det är tyvärr självklart för mig! Det var längesen jag gjorde den erfarenheten att även gamla bekanta och vänner räknar en för något annat än man är (eller enligt deras sätt att se: utger sig för att vara). Förr teg jag förskräckt i sådana fall, nu gör jag det sedan länge tillbaka lugnt och som en självklar sak. Detta anser kanske du, som är en god och välvillig människa, vara hårt och kärvt – men jag hoppas jag inte kommit alltför långt från Goethes ord: salig är den som utan hat kan sluta sig för världen« [3].

Helt slöt sig dock Brahms inte. Strax efter han fått brevet var han på sitt sista besök hemma hos Billroth på sedvanlig musikafton. Enligt Billroth kom han sent, betedde sig barnsligt och opassande, vägrade först spela, men spelade sedan utan att kunna avsluta styckena ordentligt och med sarkastiska kommenta-

**TECKNING AV
A F SELIGMAN**
Eduard Hanslick,
Johannes Brahms
och Theodor
Billroth skålar i
champagne.

Johannes Brahms

Theodor Billroth

rer och opassande skämt mellan spelandet. »Han är alltid likadan, och det är verkligen svårt att stå ut med honom i sådana situationer ... Han gör det verkligen svårt för mig att fortsätta älska honom« [7].

Efter denna händelse 1892 blev kontakten mellan de båda kylig och formell. Billroth gjorde flera försök att närma sig vännen, som dock drog sig undan. Billroth påbörjade ett musikteoretiskt arbete »Wer ist musikalisch?«, som inte hann avslutas innan han dog 1894. Brahms förhöll sig kallsinnig till metoderna i arbetet och yttrade sig i brevväxling på ett sätt som gjorde att Billroth kände sig ytterligare kränkt. Brahms anförtrodde sig senare till en vän: »Jag förlorade min vän för flera år sedan – efter hans sjukdom 1887 blev han en gammal man, en skugga av den kraftnatur och levnadsglade människa han tidigare var« [7].

Billroth förlorade aldrig sin beundran för tonsättaren Brahms och ansåg bekantskapen med honom och hans musik överträffa alla vetenskapliga och kirurgiska framgångar. Han skrev mot slutet av sitt liv till Brahms efter att ha hört uruppförandet av stråckkvintetten op 111: »Jag har slitit med allehanda triviala arbetsuppgifter hela eftermiddagen – men jag kan inte komma till ro förrän jag berättat för dig, min käre gamle vän, vilket glad stund du återigen gett mig idag. Och om jag försöker samla ihop de timmar i mitt rika liv, som för övrigt fått bli rikare än de flestas, då jag känt mig som mest glad och hänförd, så är den största delen av tiden i din närvaro« [7].

Anders Ahlsson

överläkare, toraxkliniken, universitetssjukhuset, Örebro
anders.ahlsson@orebroll.se